

i jiným než vědeckým zájmem. Je třeba přiznat, že podle zveřejněné dokumentace byl revizní výzkum proveden s velkou pečlivostí.

Ve čtvrté části autoři představili ukázky evidence a odborného zpracování dislokace některých artefaktů vyjádřené na mapách. Koncentrace žernovů u bran bude kromě představeného vysvětlení (sekundární použití jako stavebního materiálu, zátěže, záměrná likvidace, boj) vyžadovat ověření těchto nastíněných hypotéz. Nepříliš čtené je zemědělské nářadí, přičemž spry se našly jen v devíti hrobech. Koncentrace seker u tří bran je vysvětlována bojovou aktivitou v těchto místech při zániku hradiště. Sekerovité hřivny se nacházely po celém areálu, ale jejich koncentrace na vnitřní straně dvou bran na akropoli mohla souviset s funkcí platidla při obchodu v těchto místech. Řemeslnické nástroje pro práci s dřevem i kovem jsou dokladem této činnosti nejen na předhradí a podhradí, ale i na akropoli. Za pozornost stojí koncentrace tyglíků v malé sondě na Dolních Valech, která pravděpodobně signalizuje činnost v tomto zatím málo zkoumaném areálu. Železná kování rakví, zlaté artefakty, meče, ostruhy, sekery a gombíky indikují přítomnost elit a naznačují také rozdílnosti v pohřebním ritu. Např. u dvouapsidové rotundy nebyly nalezeny žádné rakve s železným kováním. Skutečnost, že ze 104 zlatých artefaktů nalezených na akropoli byly jen dva mimo hroby, svědčí o tom, jak problematické by bylo bez těchto hrobových nálezů stanovit přítomnost elit.

Poměrně často se v textu setkáme se slovem „bohužel“ jako projevem lítosti nad tím, co výzkumy v 50.–60. letech 20. stol. nezjistily a co by dnešní výzkum při svých možnostech zjistil. Povzdech je to jistě oprávněný, ale měli bychom si uvědomit, že tehdejší možnosti byly jiné než dnešní, ke kterým dospěly postupně další dvě generace archeologů. Ostatně kdoví, co budou říkat archeologové za šedesát let.

Po stránce grafické byl pro atlas zvolen větší formát umožňující publikaci podrobnějších plánů, map i fotografií. Problémem je hřbetní šev, který nelítostně rozdělí fotografii nebo plán na dvě části. U map zobrazujících zázemí i historických map je to pochopitelné, protože jinak by nebyly čitelné. U ortofotomap kostelů je to již zbytečné, a navíc tyto mapy jsou zde publikovány dvakrát. Raději mohly být ve větším formátu zobrazeny plánky okolí a ušetřené místo zaplněno textem nebo doplňujícími obrázky. Vyobrazené exkluzivní nálezy s vysvětlujícím textem jsou doplňkem této reprezentativní publikace. Z nějakého důvodu zde chybí rekonstruovaný relikviiář z hrobu u třetího kostela (Kavánová 2014).

Zveřejňování výsledků archeologického výzkumu v lokalitě Mikulčice-Valy včetně zázemí doznalo v posledních letech mnoho úspěchů, jejichž součástí je i atlas. Bohužel veřejnosti je stále dlužna celková muzejní expozice, která byla při rekonstrukci budovy zrušena a dodnes není nahrazena.

Josef Unger

Literatura

- Hladík, M. et al. 2020:* Zázemí hradiště Mikulčice-Valy v 9. století. Brno.
Kavánová, B. 2014: Rekonstrukce relikviiáře z Mikulčic. In: Cyrilometodějská misie a Evropa, Brno, 114–117.
Látková, M. 2019: Rostliny a výživa velkomoravských Mikulčic. Brno.
Poláček, L. 2006: Terénní výzkum v Mikulčicích. Brno.
Poláček, L. 2016: Hradiště Mikulčice-Valy a Velká Morava. Brno.

Daniel Wojtucki: Magia posthuma. Procesy i egzekucje zmarłych na Śląsku i Morawach w XVI–XVIII wieku. Atut Oficyna Wydawnicza, Wrocław 2022. ISBN 978-83-7977-659-7. 972 str.

Publikace polského historika zabývajícího se problematikou hrdelního práva, popravčích míst, katů a magie je věnována zvláštnímu fenoménu rozšířenému v 16. až 18. století na severní Moravě a ve Slezsku mezi Olomoucí a Opavou. V dané době byla na zájmovém území rozšířena a úředními dokumenty popsána řada případů, kdy na těle zemřelých byly pozorovány určité změny posouzené jako doklady očarování mrtvol, která oživila a jako duch zle působila na obyvatele. Kromě toho

mohla nakazit i další zemřelé, kteří potom mohli dále negativně působit. Území, nazývané někdy jako krajina čarodějnic, mělo svoje specifika, jako jsou hornatost, zalesnění a špatná dostupnost. Svůj význam zde měly i náboženské poměry, i když obětmi magie byli jak katolíci, tak protestanté. Na obavách obyvatelstva se podepsaly také klimatické změny, označované jako malá doba ledová. Těla zemřelých označená jako očarovaná byla pod dohledem církve i světské vrchnosti likvidována stanoveným rituálním postupem. Popsané situace umožňují nejen nahlédnout do duševních a duchovních představ obyvatelstva, ale i do právního pořádku a pohřebního ritu či zacházení s těly zemřelých. Autor na základě soustavného studia písemných pramenů uložených v jednadvaceti polských, českých, rakouských a německých archívech i důkladného studia literatury popsal tento asi 150 let trvající fenomén a zasadil jej do širšího evropského kontextu.

Celý proces začínal zpravidla tak, že po smrti osoby, která se vymykala z rámce společnosti, lidé začali sledovat zvláštní negativní úkazy, někdy i sexuálního charakteru. Např. roku 1734 vložil duch ve dvě hodiny v noci do rukou čtyřiašedesátileté vdovy ledový mužský úd, nebo jiný dvaapadesátiletý muž dosvědčil, že duch přišel k němu v podobě nahé ženy. Jiná žena zase svědčila o tom, že ve snu přišli k ní dva mniši a jeden z nich byl od pasu dolů nahý. Jindy nahý duch chtěl ženu líbat. Většinou však byl útlisk charakterizován jen všeobecně. Dále lidé začali pozorovat menší doživost krav, výskyt černého kocoura nebo kožla a podobně. Někdy se strach vystupňoval až do davové hysterie, jako např. ve Svobodných Heřmanicích, kde roku 1754 někteří obyvatelé, především ženy, děti a staří, opustili místo, odešli do sousedních vsí a doma zůstali jen mladí a silní muži.

Duchovní správce, obvykle na přání obyvatel, požádal olomouckou biskupskou konzistoř o radu, jak postupovat. Komise sestávající z duchovních, úředníků i znalců medicíny (často katů), vytvořená podle stanoviska konzistoře, vyslechla svědky a posoudila tělo, které (pokud bylo již pohřbeno) bylo hrobníkem exhumováno. V případě, že komise zjistila některé příznaky očarování (absence posmrtné ztuhlosti, při naříznutí zjištěna krev apod.), bylo nařízeno tělo odstranit ze hřbitova, předat katovi, který je musel na hranicích katastru zlikvidovat, nejčastěji kremací. Vše bylo pečlivě dokumentováno. Pokud to nestačilo, byly otvírány další hroby a na mrtvolách hledány příznaky očarování. Ve Svobodných Heřmanicích tak bylo spaleno na dvacet těl mužů, žen i dětí, což byl zřejmě případ, který v letech 1755 a 1756 vedl císařovnu Marii Terezii k vydání nařízení směřujících proti těmto projevům magie.

Již Andrew Reynolds v publikaci o zvláštních pohřbech v Anglii poukazyval na malou pozornost, která je věnována souvztažnosti písemných pramenů a archeologického materiálu (*Reynolds 2009*, 3). Paweł Duma v knize o nečistých zemřelých napsal: „zainteresowania polskiej archeologii historycznej marginalnie zajmowały się kwestią pochówków i nie doceniały potencjału badawczego tkwiącego w tej grupie znalezisk. Stereotypowe poglądy na ten temat biorą się z nieznamomości źródeł pisanych“ (*Duma 2015*, 5). Jelikož Daniel Wojtucki podrobně popisuje úřední dokumenty související s případy magie mrtvých těl a v mnoha případech je přímo překládá z němčiny, mohou být podkladem pro interpretaci archeologicky objevených situací souvisejících s pohřebním rytmem a zacházením s těly zemřelých ve středověku i novověku.

Z hrobu po vyjmutí těla posmrtně odsouzeného jedince bývala odvezena i hlína a místo zaplněno kameny jako desinfekce proti nečistým silám. Postižený nebožtík musel být odstraněn ze hřbitova mimo obvyklý vstup, vybouranou dírou ve zdi, případně i pod zdí, někdy přehozením přes zeď. Když roku 1592 v Horním Benešově zemřel představený obce Johann Kunze, byl pohřben v kryptě přímo v kostele napravo od oltáře. Protože jeho duch atakoval obyvatele, vynutili si i přes nesouhlas duchovního správce otevření nejen hrobu Kunzeho, ale i hrobů dalších, v nichž byly zjištěny přirozené stopy rozkladu, jen Kunzeho tělo bylo svěží. Když mu do pravé ruky vložili kyj, uchopil jej, otevřel oči, pohnul hlavou a při naříznutí z těla vytekla krev. Tělo bylo exhumováno a kat je vyvezl otvorem vybouraným ve zdi kostela na místo zvané Schinder-Anger, kde je spálil a popel rozptýlil do řeky. Místo hrobky v kostele bylo zasypano kamením, aby tam již nikdo nemohl být pohřben. Tento případ vedl k dalším exhumacím a kremacím. Pozoruhodné jsou údaje o pohřbu jedné služebné z domu Kunzeho, která byla pohřbena podle obvyklého způsobu, ale do rakve jí byl vložen hřeb z kola, stříbrný groš, slaměná metla a mezi bradu a prsa svazek čerstvé trávy. Nepomohlo to,

a tak když se zjistilo, že mrtvá trávu snědla a její tělo nevykazuje známky rozkladu, byla spálena a popel odstraněn do řeky. V jiném zdokumentovaném případě z roku 1595 ze vsi Witków Śląski je popsáno, že těla dvou podezřelých zemřelých byla až do doby, než bylo rozhodnuto o jejich osudu, obrácena tvář dolů, pod jazyk jim vložena mince, ústa zacpána kameny a ovázána tak, aby mince nevypadly. Rakve byly pověšeny nad zemí do doby spálení.

Je zřejmé, že stopy po bourání zdíva hřbitova a někdy i kostela, stejně jako zasypání hrobů kamením, obrácená poloha mrtvol, mince a kameny v ústech, nebo hřeb v hrobu, mohou být při archeologickém výzkumu objeveny. Jako „desinfekční“ prostředek proti očarování bývalo někdy použito vápno k zasypání hrobů, jako v Libavě roku 1708 nebo v Nových Oldřůvkách roku 1728. Mince v ústech podezřelých jedinců nasvědčují použití tohoto prostředku při zvláštním pohřbu. Naskytá se tak možnost interpretace poměrně častého jevu zjišťovaného při archeologických výzkumech a označovaného jako obolus mrtvých. Po likvidaci těla kremací a odstraněním popela do vodního toku, což byl obvyklý a standardizovaný postup, bychom jen těžko hledali archeologicky dokumentované stopy, ale existovala celá řada variant. Archeologicky zachytitelný by byl případ z roku 1678: tělo zemřelé ženy transportovali na popraviště, kde je kat vložil rozsekané do pivního sudu ve vykopané jámě, zalil vodou s vápnem a vše zasypal hlínou. Podobně bylo naloženo s tělem dcery mlynáře ze Staré Rudné, které kat za honorář 19 tolarů roku 1702 vhodil do jámy na hranicích Starého Města a Václavova a vše zalil vápnem a vodou. Stalo se však, například roku 1719 v Nové Rudné, že obyvatelé nečekali a v noci sami pohřbili tělo na hranicích obce a zasypali je vápnem, stejně jako roku 1732 v Razové, kde vše vyřídil místní hrobník. Rozhodně v těchto případech ušetřili.

Místem dodatečného pohřbu nemusely být vždy hranice mezi obcemi, ale např. i mrchoviště, jako u mlýna Markl u Staré Vody, nebo popraviště. Písemnými prameny je dokonce dokumentován pohřeb těla sebevraždkyně, které byla odfata hlava, u hustopečské šibenice roku 1682. V některých případech mohlo být nespálené tělo pohřbeno na hranicích obce. Dokumentovaný je případ ze vsi Javoříčko u Olomouce, kde rozčtvrcené tělo sebevraha bylo pohřbeno na hranicích. Na místě zabil kat i koně. Spolu s lidskými pozůstatky bývalo likvidováno i nářadí použité při exhumaci, jež se může objevit mezi archeologickými nálezy. Známý jsou i případy, kdy tělo sebevraha bylo pohřbeno přímo na místě sebevraždy, jako roku 1587 mezi Šwidnicí a Dolní Bystrzycí. Roku 1667 duchovní nařídil sedlákovi ze Sedmi Dvorů u Moravského Berouna, aby čtyřměsíční dítě pohřbil u své usedlosti. Takže při dokumentaci lidských pozůstatků, někdy ohlášených policií nebo archeologicky dokumentovaných, je z hlediska interpretace důležité zaznamenat přesně místo nálezu.

Uvedené příklady, které jsou jen ilustračním výběrem z pečlivě dokumentovaných projevů „magie posthumy“ shromážděných Danielem Wojtuckim, popisují tento jev na geograficky vymezeném území osídleném německy mluvícím obyvatelstvem. Víme o nich, protože vše bylo provedeno v souladu s tehdy platnými zákony a důkladně dokumentováno. Víra v oživlé mrtvé byla samozřejmě rozšířena i na dalším území, kde se mluvilo moravskými nářečnými, ale nemáme o nich tolik zpráv, protože nebyla taková vůle přesně dodržovat stanovené předpisy a strach z ožvlých mrtvol nepřerůstal v davovou hysterii, ale zůstával pod hladinou zájmu církve a vrchnosti. Přesto i na hřbitovech mimo Slezska a severní Moravy mohou být doklady „magie posthumy“ archeologicky zachyceny. Problémy s ožvlými mrtvolami, které v písemných pramenech 16. až 18. stol. vystupují pod různými názvy (Geist, Gespenst, Poltergeist, Alb, Wampir), se začaly vyskytovat již v časném středověku po přechodu od kremace k inhumaci, ale jejich odraz v písemných pramenech máme až z mnohem pozdější doby, např. v Neplachově kronice z 14. století. Teprve větší množství písemných pramenů od 16. stol. nám umožňuje hlubší pochopení tohoto jevu.

Josef Unger

Literatura

- Duma, P. 2015: Śmierć nieczysta na Śląsku. Studia nad obrządkiem pogrzebowym społeczeństwa przed-industrialnego. Wrocław.*
Reynolds, A. 2009: Anglo-Saxon Deviant Burial Customs. Oxford.